

‘Niet de mensch, maar de Volksgemeenschap’

Het nationaalsocialistische strafrecht

Het strafrecht kreeg tijdens de bezetting van de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog nieuwe uitgangspunten en contouren. Het motto van het ‘nieuwe strafrecht’ was: het algemeen belang gaat boven het individuele. ‘... niet de individuele mensch als zoodanig, maar de Nederlandsche nationale Volksgemeenschap [heeft] aanspraak op bescherming van het strafrecht, gewaarborgd door den rechter.’

Wat voor de gemeenschap schadelijk was, behoorde strafwaardig te zijn. Het nieuwe strafrecht moest dus ‘gemeenschapsvormend’ zijn. Daarom was zware bestraffing op haar plaats van hen uit wier optreden een gezindheid sprak die op ‘de ontbinding van de gemeenschap’ was gericht. Het uitgangspunt in het klassieke strafrecht, verwoord in art. 1 van het Wetboek van Strafrecht (Sr), was het zogeheten *nulla poena*-beginsel: geen straf zonder schuld. De nationaalsocialisten wensten dit door een ander uitgangspunt te vervangen: *nullum crimen sine poena*: geen misdaad zonder straf.¹ Tamelijk diep in de Tweede Wereldoorlog drukten de Duitsers hun zin door. Het *nulla poena*-beginsel sneuvelde. Op 9 juni 1943 werd art. 1 Sr met de volgende volzin uitgebreid: ‘Valt een feit niet onder den tekst, doch wel onder de grondgedachte van eene wettelijke strafbepaling, zoo is de strafbepaling toepasselijk, indien het feit naar gezond rechtsgevoel strafwaardig is.’ De nationaalsocialistische beoefenaar van het strafrecht begroette de uitbreiding van

art. 1 Sr met tevredenheid. Vanaf nu kwam er een einde aan het formalisme in de strafwettoepassing, een kwaal die huns inziens vooral aan de Joodse invloed was toe te schrijven.

Vrederechtspraak

Tijdens de oorlog zagen twee nieuwe vormen van strafrechtspraak het levenslicht: de vrede- en de economische rechtspraak. De vrederechtspraak (ingevoerd op 12 augustus 1941) was te beschouwen als een vorm van rechtspleging voor en door de NSB. Zij had ingrijpende consequenties voor een van de fundamentele uitgangspunten van het strafproces: het *ne bis in idem*-beginsel, het beginsel dat je niet twee keer voor hetzelfde feit kan worden vervolgd. De verordening be-

treffende de vrederechtspraak plaatste dit beginsel buiten werking. Het departement van Volksvoorlichting en Kunsten liet op 22 november 1941 een mededeling uitgaan over de reikwijdte van deze aanpassing. De rechtszekerheid van het individu was in de ‘nieuwe tijd’ ondergeschikt aan de rechtszekerheid van de gemeenschap. Met dit uitgangspunt was de grens gegeven aan de toepasselijkheid van het nieuwe art. 17; of een nieuwe behandeling van een al afgedane zaak wenselijk was, hing nauw samen met het antwoord op de vraag of deze zaak voor het gemeenschapsbelang zo veel gewicht in de schaal legde dat er behoefte bestond aan een nieuw onderzoek. De afschaffing van het *ne bis in idem*-beginsel is de enige keer ►

Corjo Jansen is hoogleraar Rechts-geschiedenis en Burgerlijk recht aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Deze bijdrage, geschreven op verzoek van de *Kleio*-redactie, gaat terug op een paragraaf in een artikel van Jansen in het *Liber amicorum* voor prof. mr. A.J. Machielse (*Ad hunc modum*, Deventer 2013).

Een zitting van de Hoge Raad eind jaren dertig.

► D. Venema, Rechter in oorlogstijd, De confrontaties van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting, Den Haag 2007, p. 112-114, p. 122-124.

Rechts: Het Rechtsfront, de tak van de NSB voor juristen. Bron: NIOD.

Daaronder: H.M. Fruin, de leider van het Rechtsfront.

Foto: Nationaal Archief / Spaarnestad Photo / Fotograaf onbekend.

Linksonder: Spotprent in Vrij Nederland, 20 oktober 1945.

► C.J.H. Jansen, *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog. Recht en rechtsbeoefening in de jaren 1930-1950*, met medewerking van D. Venema, Amsterdam 2011, p. 115-120.

► Het bonnenproces. Een dringende waarschuwing, *Nieuwsblad van het Noorden* 11 Mei 1942.

► J.A. Wolhuis, 'Nieuw recht in het nieuwe Europa', *Leeuwarder Courant* 25 augustus 1942.

geweest dat bijna alle rechters in Nederland (inclusief de leden van de Hoge Raad, het hoogste rechtscollege in ons land) eensgezind protesteerden tegen een inbreuk op een straf(proces)rechtelijk beginsel. De invoering van de vrederechtspraak accepteerden zij uiteindelijk als een van de euvelen waarmee een bezetting nu eenmaal gepaard pleegt te gaan.²

Economische rechtspraak

Een andere justitiële 'vernieuwing' die tijdens de bezetting werd ingevoerd was de economische strafrechtspraak. De economische rechter oordeelde over overtredingen van wetten die betrekking hadden op de inrichting van het economische leven, zoals de Distributiewet en de bezettingsverordeningen met betrekking tot de voedselvoorziening en de prijsbeheersing. De Duitse en Nederlandse nationaalsocialisten hadden een bijzondere belangstelling voor de econo-

mische rechtspraak. Volgens de leider van het Rechtsfront (de NSB-organisatie voor juristen), H.M. Fruin (1895-1973), was de rechterlijke macht een bolwerk van reactie. De economische rechter vormde volgens hem daarop een gelukkige uitzondering. Hij handelde naar de geest van de wet en niet naar de letter. Daarnaast strafte de gewone strafrechter naar het oordeel van Fruin veel te mild. Bij de strafoplegging kwamen bovendien veel te grote verschillen in de hoogte van de opgelegde straffen voor. Aan dit vermeende kwaad maakte de bezetter in augustus 1941 een einde: hij voerde een minimumstraf in op de overtreding van een groot aantal strafbare feiten binnen het economische leven. Onder de Nederlandse bevolking bestond veel weerstand tegen de economische rechtspraak. B.M. Taverne (1874-1944), een van de vicepresidenten van de Hoge Raad, heeft zich ingespannen om de burgers duidelijk te maken dat de economische rechter niet een Duitse instelling was, maar een door de Nederlandse autoriteiten uitgedachte figuur. Anders dan normaal in Nederland stond inderdaad het gemeenschappelijke belang van het Nederlandse volk op de voorgrond, 'zulks in tegenstelling tot het hyper-individualistische strafrechtelijke systeem' van het Wetboek van Strafrecht. Volgens Taverne mocht de economische rechtspraak niet mislukken, omdat anders het gevaar rees dat de bezetter de berechting van economische delicten naar zich toe zou trekken. Zijn angst kon heel gemakkelijk uitkomen. Nederland kende namelijk ook

een Duitse 'civiele' strafrechtspraak, bestaande uit twee instanties (een *Landgericht* en een *Obergericht*). Onder de competentie van de Duitse strafrechter viel onder meer de berechting van gedragingen die nadelig waren voor het algemeen belang, in het bijzonder de voedselvoorziening. Vanaf mei 1942 onderging de competentie van de Duitse strafrechter een behoorlijke uitbreiding: het Duitse Openbaar Ministerie diende feiten te vervolgen waarbij de oplegging van een straf in het algemeen belang noodzakelijk was. De bestrafing door het *Landgericht* en *Obergericht* was inderdaad veel harder dan die door Nederlandse rechters. Zo sprak het *Obergericht* in mei 1942 zes doodvonnissen uit. Zij hielden verband met een inbraak

DE HOGE RAAD 1940-1945

Wij zien niets, wij horen niets!

in een distributiekantoor in Amsterdam. De hoogte van de straf hing mede samen met het feit dat een deel van het publiek nog steeds niet was doordrongen van het feit dat door dergelijke 'gewetenloze' daden een 'enorm' gevaar kon ontstaan voor de algemene voedselvoorziening in Nederland.³ In een vergelijkbare zaak een half jaar later, een inbraak in een distributiekantoor in Beverwijk, legde het *Obergericht* drie doodstraffen op.

Nauwelijks verzet

De Nederlandse juristen verzetten zich gedurende de bezetting nauwelijks tegen de langzame 'omvorming' van het Nederlandse strafrecht in Duitse zin, op één uitzondering na: de afschaffing van het *ne bis in idem*-beginsel in de vrederechtspraak. Die omvorming ging veel verder dan ik in het bestek van deze bijdrage heb beschreven. Zoals de NSB'er en strafrechter J.A. Wolthuis zei op een bijeenkomst van het Rechtsfront: 'De nationaalsocialistische principes komen (...) het duidelijkst tot uiting in het strafrecht.'⁴ Tal van kwesties, zoals de afschaffing van de voorwaardelijke veroordeling, de invoering van nieuwe 'ontucht'-bepalingen, de strafbaarstelling van bloedschande (incest), de nieuwe voorschriften ter bestrijding van het kwelen van dieren, de verdubbeling van de geldboetes en de invoering van het strafbevel, bleven in dit artikel buiten beschouwing. Ook met dat nieuwe strafrecht kregen de juristen te maken. De vraag rijst: hadden zij niet (vaker) hun stem moeten verheffen tegen de ontaarding van het strafrecht? ■

Nationale VGN Geschiedenisconferentie

*De toekomst van het geschiedenisonderwijs:
nationaal of internationaal?*

Vrijdag 6 maart 2015

Reserveer deze datum vast in uw agenda. Op deze bijzondere dag staat de toekomst van het geschiedenisonderwijs centraal.

Ontmoet collega's uit het hele land, maak kennis met toonaangevende musea, uitgeverijen en instellingen, laat u inspireren door sprekers van naam en ga actief aan de slag tijdens de workshops.

Houd Kleio, de website www.vgnkleio.nl en het Twitter-account @gsonderwijs in de gaten voor meer informatie!